

اسم شناسی نظامی: مسأله ضبط نام نظامی گنجوی در بعضی کتابها و فهارس

بقول حسن فروغی «انتقال صورت اعلام از زبانی به زبان دیگر ظاهراً کار ساده‌ای است ولی همین کار بظاهر ساده گاهی مشکلاتی دربردارد.»^۱ اسم «نظامی» به صورتهای مختلف از فارسی به انگلیسی برگردانیده شده است. فهرست نویسان کتابخانه کنگره ایالات متحده امریکا، فعلاً نظامی را Nizāmī Ganjavī, 1140 or 41 - 1202 or 3 می‌دانند. در «دانشنامه دانشگاهی امریکایی» اسم شاعر Nezami, Nezamoddin Ilyas ضبط شده است و در «دایرة المعارف بزرگ شوروی»، نظامی به Nizami Ganjevi, Abu Muhammad Elyas ibn Yusuf (Azerb. writer) معروف است. یکی از مسائل کتابشناسی نظامی مسأله ضبط اسم شاعر است. همان‌طوری که از مثالهای مذکور روشن می‌گردد «نظامی» در فهرستها و کتابهای مرجع به زبان انگلیسی یکنواخت ضبط نشده است.

البته، «نظامی» تنها اسم خاصی نیست که فدای تشمت و عدم دقت در آوانگاری به حروف لاتین شده باشد، چه این شتر در خانه همه اسامی خاص و عام می‌خواهد. و اما علت — یا بهتر بگوییم — علل این آشفتگی در رسم الخط اعلام فارسی چیست؟ یکی از علل را باید در راه و رسم نوشتن زبان انگلیسی جست. مین باب مثال سرنوشت کلمه «مقالات» را در نظر بگیرید. این کلمه به کثرت در عناوین کتابهای فارسی یافت می‌شود — اما با وجود این که طبق سیستم نقل واژه‌ها و اعلام کتابخانه کنگره امریکا، ضبط «درست» کلمه maqālāt است و با این که کتابداران بارها به صحافان دستور

می‌دهند که «مقالات» را بدون *u* روی جلد کتاب «مجموعه مقالات فلان» بنویسند، در بسیاری از کتابخانه‌های دانشگاهی معتبر امریکا، صحافان روی جلد کتابهای مجموعه شرقی آن کتابخانه‌ها، کلمه «مقالات» را به این صورت زرکوبی می‌کنند: *maquālat*. معلوم است که صحافان این *u* را بطور ناخودآگاه اضافه می‌کنند. در رسم و رواج املای زبان انگلیسی، نوشتن *u* پس از *Q* عادتی شده است ترک‌ناپذیر. البته از کسانی که زرکوبی کتابها را بعده دارند، و معمولاً از رموز الفبای مستشرقین بیخبرند نباید توقع زیادی داشت. اما این *u* نه فقط روی جلدهای کتابهای شرقشناسی بکار می‌رود، بلکه گاهی به متن این کتابها نیز وارد می‌شود. کتابی به نام «زن سفیری در ایران» نوشته سیتیه هلمز، خاطرات همسر ریچارد هلمز است که بطور کلی در ضبط اعلام ایرانی با دقت تحسین آمیزی نوشته شده است. اما خانم هلمز در وصف دیداری که از مساجد اصفهان کرده است، «قبله» را به این صورت می‌نگارد: *quiblah*^۲. این رسم الخط در نوشته‌های پاکستانیهای انگلیسی زبان نیز دیده می‌شود. در کتاب دیگری به نام «روزهای بی گوشت» که خاطرات خانم سارا سولریست، لقب محمدعلی جناح «قائد اعظم» پاکستان این طور به انگلیسی نوشته شده است: *Quaid-e A'zam*^۲. بنابراین در اذهان انگلیسی زبانان حرف *u* با حرف *Q* آن قدر «آنتیم» است که هیچ مصونی دیگر نه «آ» و نه «ای» نمی‌تواند آن را از *Q* جدا کند.

یکی دیگر از علل ناهماهنگیهای آوانگاری کلمات و اعلام فارسی به حروف لاتین، هفتاد و دو بودجه است. در بایگانیهای کتابخانه کنگره فهرستی رسمی از ضبط اعلام وجود دارد به نام *Name Authority File* که تمام اسامی اشخاص، مجموعه‌ها، اماکن، گروهها و غیره که در عناوین کتابهای رده‌بندی شده بکار رفته است در آن به ترتیب الفبایی ضبط می‌شود. پس از وضع قراردادهایی برای انتقال اعلام از بسیاری زبانهای خارجی به انگلیسی، مَدَبَرانِ فهرست اعلام ضبط رسمی بیشتر از سه میلیون اسم را روی کارتهای راهنما ضبط کرده‌اند و هنوز که هنوز است این کار ادامه دارد. معمولاً کتابداران کتابخانه کنگره و دانشگاهها برای ضبط صحیح نام نویسنده یا ویراستار هر کتابی از این فهرست بهره‌برداری می‌کنند. اما گاهی کتابداران به علت کسر بودجه و یا برای آن که در کار رده‌بندی کتابها تسریع کنند، به فهرست اعلام کتابخانه کنگره رجوع نمی‌کنند. این کتابداران کم بودجه برای ضبط فرم «صحیح» اعلام، بجای فهرست گرانبهای کتابخانه کنگره، صفحه عنوان ارزان کتابها را منبع اصلی اطلاعات کتابشناسی خود قرار می‌دهند. این کار گاهی به آفرینش «ارواح» (*ghosts*) یعنی

اعلام کاذب — اسامی بی مسمی — نیز منجر می شود. صفحه عنوان زیر، زادگاه یکی از این ارواح است:

وَقَائِعِ اتِّفَاقِيَّةٍ

مجموعه

گزارشهای خیر نژیان انجمن

در ولایت خوزستان ایران در سال ۱۳۹۱ و ۱۳۹۲ هجری

به کوشش

سیدی سیرجانی

در ۱۹۸۴، وقتی نوبت رده بندی کتاب وقایع اتفاقیه رسید، کتابداران کتابخانه کنگره که افتخار آشنایی با مصحح محترم کتاب و یا زبان و ادبیات فارسی را نداشتند، اسم آن استاد را به این صورت ضبط کرده اند: Sīrjānī, Sa'īdī و بدین وسیله، شخصی یا شَبَحی بنام «سیرجانی، سعیدی» به دنیا آمده است — و البته تولدش مبارک — اما در عین حال، قبل از پیدایش اسم کاذب آن استاد بزرگوار، وی در فهرست کارتهای راهنمای کتابخانه کنگره به نام «سعیدی سیرجانی، علی اکبر» معروف شده بود. و شاید این اولین بار است که آدمی، قبل از ولادت ارواحش، صاحب شهرتی شده است.

در برگردانیدن اسم نظامی گنجوی به حروف لاتین، کمپولی کتابخانه ها و تسهیل فهرست کردن کتابها بی تأثیر نبوده است. از طرف دیگر سیستم آوانگاری فارسی، که کتابداران گروه شرقی کتابخانه کنگره انتخاب کرده اند، در حقیقت آوانگار نیست. حرف نگار است. ایران شناسان بارها به حرف نگاری و یا عربی و ترکی زدگی الفباهای مستشرقین اشاره کرده اند. تقی زاده در این مورد می نویسد:

«کافةً فرنگیهای آشنا به السنة مشرق و حتی تمام مستشرقین و علمای خیلی نامی... از بیشتر از صد سال به این طرف تا امروز در ترجمه خطی، یعنی نقل کلمات فارسی به حروف فرنگی، همه جا ضمه های فارسی را با u می نویسند، مانند gul برای گُل، در صورتی که gol صحیح است... و نیز برای کسره عربی، که مانند i کوتاه فرنگی است، در فارسی علامتی نیست، و باز به همین جهت ترکی زبانان، «دل» فارسی را بجای آن که به تلفظ del ادا کنند مانند dil تلفظ می کنند، و مستشرقین اروپا باز کسره فارسی را مانند عربی تلفظ کرده و می نویسند.^۱

اما پس از چاپ رساله تقی زاده، کار لاتین کردن زبان فارسی در این حالت تأسف آور نمانده و بقول احمد کاظمی موسوی «آوانگاری به حروف لاتین پیشرفت شایانی داشته و فارسی زبانان هم در نگاشتن اصوات فارسی به حروف لاتین شرکت کرده و نوآوری‌هایی کرده‌اند.»^۵ قبل از وضع نهایی قراردادهای حرف‌نگاری کتابخانه کنگره، ناصر شریفی که یکی از کتابداران آن کتابخانه بود، سیستمی را برای لاتین کردن فارسی، که با مراد تقی زاده سازگار است، پیشنهاد کرده بود.^۶ در جدول زیر پیشنهاد شریفی دربارۀ مصوت‌های فارسی و نیز صورت آنها بر طبق قرارداد فعلی کتابخانه کنگره به شرح زیر خلاصه می‌شود:

	شریفی			کنگره	
zebar	a	í	ā	ā	ā
zīr	e	ī	ī	ī	ī
pīsh	o	ī	ū	u	ū
morakkab	ow	;	ey	aw	ay

همان‌طوری که از این جدول معلوم می‌شود پیشنهاد شریفی قبول نشده. اولیای بخش شرقی کتابخانه کنگره سیستم آوانگاری زبان عربی را، که قبلاً اتخاذ شده بوده است، ترجیح داده‌اند تا — گویا — کلمات و اعلام «مشترک» فارسی و عربی در الفبای واحد و یکتواختی ادخال و فهرست نویسی شوند. بنابراین در گزینش راهی برای برگردانیدن حروف فارسی به حروف لاتین تاریخ تکرار شده است؛ همان‌طوری که نخستین فارسی‌نویسان پس از اسلام شانزده شکل اصلی خط کوفی را برای نشان دادن زبانشان بکار گرفته‌اند، کتابداران کتابخانه کنگره نیز روش آوانگاری تحمیلی و ناقص، یعنی روش انتقال حروف عربی به لاتین، را برای فارسی‌گزیده‌اند. این است که «نظامی» کتابخانه کنگره Nizāmi است نه Nezāmi. و این صورت اسم شاعر نه فقط در کتابخانه‌های امریکا رواج دارد بلکه به کتابشناسی زبان روسی نیز سرایت کرده است. من باب مثال — در «فهرست کتب چاپ سنگی فارسی مؤسسه شرق‌شناسی لنینگراد»، نظامی **Низамі** است و نه **Незамі** که با آوانگاری فارسی به حروف سیریلی سازگارتر است.^۷ ولی سیستم حرف‌نگاری کتابخانه کنگره با همه فوایدش به همه‌جا راه نیافته است. در بعضی کتابهای مرجع به زبان انگلیسی، آوانگاری فارسی بر حرف‌نگاری آن می‌چربد. گویا ویراستاران این آثار درست‌خوانی اعلام بیگانه را بر فهرست کردن آنها

در الفبایی واحد و یکنواخت ترجیح می دهند. این است که در «دایرة المعارف جدید بریتانیکا» اسم شاعر Neẓāmī Elyās b. Yūsof Ganjavī از کتابخانه های غیر دانشگاهی و محلی «دانشنامه دانشگاهی امریکایی» که در بسیاری از کتابخانه های غیر دانشگاهی و محلی امریکا نیز یافت می شود «نظامی» به Nezami, Nezamoddin Ilyas معروف است.^۱ از سوی دیگر در دهه اخیر شیخ نظامی، خرقة لاتینی برتن، روی صفحه کمپیوترهای امریکا نیز پدیدار شده است. از قضا بیشتر شرکتهای اطلاع رسانی کمپیوتری برای برگرداندن اعلام فارسی از سیستم آوانگاری دانشنامه های پرفروش امریکا پیروی می کنند. بنابراین شرکت اطلاع رسانی الکترونیک Compuserve، نام و نشان و شرح

حال شاعر را به این صورت به مشترکین و مراجعه کنندگان می رساند:

Nezami, Nezamoddin Ilyas nay-zah'-mee

Nezamoddin Ilyas Nezami, b. Ganja, now Kirovabad, in the Caucasus, c. 1140, d. c. 1203, was the first great dramatic poet in the Persian language. Distinguished for originality of thought as well as clarity of style, he wrote both odes and romantic lyrics. However, Nezami's renown rests primarily on five longer poems: the philosophical Treasury of Mysteries (1174-75; Eng. trans., 1945); the romantic Khusrau and Shirin (1180), Laila and Majnun (1188; Eng. trans., 1836) and Haft Paikar (1197; Eng. trans., 1924); and The Sikandar Nama (1200; Eng. trans., 1975), which is about the life of Alexander the Great. An erudite recluse whose works abound in historical and literary allusions, Nezami drew on earlier Persian poets, such as FIRDAWSI, without imitating them. His poetry — reflective of tolerance, kindness, and psychological understanding — in turn exerted a profound influence on later Persian, Turkish, and Hindustani poets.

اما همان طوری که از حرف نگاری «خسرو» و «فردوسی» در این بخش روشن است، بعضی دیگر از اعلام فارسی نیز از چنگ الفبای مستشرقین و حرف نگاری کتابخانه کنگره جان سالم بدر نبرده اند. صورت اسم نظامی در «دایرة المعارف بزرگ شوروی» ، Nizami Ganjevi, Abu Muhammad Elyas ibn Yusuf (Azerb. writer) بظاهر کمابیش ضبط کتابخانه کنگره است متتهی بدون نشانه های حرف نگاری. اما این نظامی با آن نظامی از آسمان تا زمین فرق دارد. نظامی «دایرة المعارف بزرگ شوروی» مؤلفی ست آذربایجانی و نه ایرانی و نیز دارای «وجدان اجتماعی»:

"he had a sympathetic attitude toward the struggle of the oppressed masses against the feudal lords and sang the praises of labor as the foundation of social equality."¹⁰

و این مطلب به مصداق سخن استاد سعیدی سیرجانی ست که می نویسد:

ظاهراً در تاریخ ادبیاتی که روسها برای آذربایجان نوشته اند و با مهارت معتاد ایدئولوژیکی ثابت کرده اند که نظامی از مخالفان سفت و سخت نظام سلطنتی بوده است و هوادار خلقهای فشرده و عاشق «جامعه بی طبقه»

توحیدی. «۱۱»

حالا با چند کلمه درباره صورت اسم شاعر در زبانهای، به اصطلاح، «خاور دور» سخن را به پایان می‌رسانم. خوشبختانه نوید نباید بود چون برگردانیدن اعلام فارسی به زبان چینی و ژاپنی کاملاً آوانگار است.^{۱۲} در کتابشناسیهای ژاپن نظامی به این صورت آوانگاری می‌شود: アワンガ .^{۱۳}

و این نکته را نیز بیفزایم که ضبط اسم نظامی در زبان انگلیسی با همه تشدید و تنوع، هنوز از وضع نام زادگاه شاعر بهتر است، زیرا به قول دکتر مهدی نوریان، نظامی این آشنای دیرین ایرانیان، «در عین آشنایی، از جهاتی غریب مانده است. نام زادگاه مألوف او گنجه، به کلمه‌ای تبدیل شده است که تلفظ آن در زبان فارسی بسیار مستهجن است و در هیچ جمعی نمی‌توان آن را به زبان آورد».^{۱۴}

بخش زبان انگلیسی، دانشگاه دولتی واتگرز، نیوجرسی

حاشیه

- ۱ - «اعلام در ترجمه»، نشر دانش، سال یازدهم، شماره دوم، بهمن - اسفند ۱۳۶۹، ص ۳۲.
- ۲ - Cynthia Helms, *An Ambassador's Wife in Iran* (NY: Dodd, Mead & Co., 1981) p. 195.
- ۳ - Sara Suleri, *Meatless Days* (Chicago: University of Chicago, 1989) p. 113.
- ۴ - مقدمه تعلیم عمومی، تهران، ۱۳۰۷ هجری شمس. به نقل از دایرة المعارف فارسی به سرپرستی غلامحسین مصاحب، تهران: فرانکلین، ۱۳۴۵، جلد اول، ص ۱۸۰.
- ۵ - «پیشنهادی برای بهکرد خط فارسی» ایران نامه، سال نهم، شماره اول، زمستان ۱۳۶۹، ص ۱۵۲. نویسنده شیوة آوانگاری «دایرة المعارف ایراتیکا» را بخصوص نمونه‌ای از این پیشرفتهای شایان می‌داند.
- ۶ - *Cataloging of Persian Works Including Rules for Transliteration, Entry, and Description* (Chicago: A. L. A., 1959) p. 21.
- ۷ - О. П. Щеглова, *Каталог автографированных книг на персидском языке в собрании Ленинградского отделения института востоковедения АН СССР*, (Москва, 1975), 2: 707.
- ۸ - *The New Encyclopaedia Britannica* (Chicago: Britannica, 1983) 7:312.
- ۹ - *Academic American Encyclopedia* (Danbury, CT, 1989) 14: 176.
- ۱۰ - *Great Soviet Encyclopedia* (NY: MacMillan, 1975) 17: 577.
- ۱۱ - «عذر گناه» نشر دانش، سال هشتم، شماره سوم، فروردین و اردیبهشت ۱۳۶۷، ص ۲۹.
- ۱۲ - نامه دوست دانشمند نلسون چو، کتابدار بخش چینی کتابخانه دانشگاه رونگرز (واتگرز).
- ۱۳ - *National Union Catalog 1982* (Washington, D.C.: Library of Congress, 1987) 16: 228.
- ۱۴ - «آشنای غریب» نشر دانش، سال هفتم، شماره سوم، فروردین و اردیبهشت ۱۳۶۶، ص ۳۰.